

Batsányi János és Baumberg Gabriella estéje*

„Forrást kutat, nem vért itat
a szabadság s a szerelem.”

(JÓZSEF ATTILA)

Próbáknak újabb ideje jön, újra, Batsányi János és Baumberg Gabriella életében, házasságuknak még csak ötödik esztendejében. Gabriella végignézi a katonai bevonulást, ahogy a francia hadsereg elfoglalja szülővárosát, Bécset, 1809. május 13-án. Haydn öregén és betegen hallgatja a becsapódó gránátokat. 31-én elhunyt. A háború miatt azonban csak június közepén szólal meg emlékére Mozart *Rekviemje* ugyanabban a Sotten-templomban, ahol Gabriella és Batsányi János esküdtek.

Gabriella aggódik férje miatt, nehogy fuccs legyen hirtelen mindannak, amit évek kitartó robotjával és ügyes diplomáciai érzéssel értek el egy évtized alatt a császárvárosban, annyi gyanakvástól és nem titkolt szeretetlenségtől övezve. Sajnos, előérzete nem csalt. A baj már másnap bekövetkezett. A nem is bünt, de az apróka tettet, gesztust a magyar költő elkövette Napóleon oldalán a Hofburg ellen. Napóleon kiáltványt intézett a magyarokhoz is, s Maret révén a megszállók kikérték Batsányit a Hofkommissartól, hogy javítsa ki a proklamáció esetleges stílusbeli vagy nyomdai hibáit. A jó rétor megtette ezt. Bár ne tette volna! Kénytelen a császár katonái között Párizsig menekülni, ám úgy hiszi, fényes karrier várja a francia fővárosban. Batsányi János negyvenhat, Baumberg Gabriella negyvenhárom éves ekkor. A költő már negyvenévesen – Arany János-i értelemben – „őszikés” verset írt a magyar költőhöz *Őszi virágok* címmel. Az évszakok az emberi életszakaszoknak felelnek meg, s e szimbolikus párhuzammal egyaránt élt és él minden évszázad a kultúrtörténetben. Arany János után Kormos István alkalmazott évszakszimbolikát lírájában, élete októberének láttatva a naptárlapot. Gabriella gyönyörű költeményét Keresztury Dezső fordította igazi formahűséggel magyarra, hiszen Batsányi maga tanította meg a görög-latin metrumok használatára hitvesét, aki a verstan terén is mesteréhez felnövő tanítványnak bizonyult:

„Elhal a végső dal hűvös ligetben.
Egy villámsújtotta fa ágbogában
tompá jajjal szól a bagoly: jelenti,
hogy jön a tél már...”

Flóra utolsó szirmai! tarka sorban
tán a tél viharának nyíladoztok?
Oltalmazzon tőle szelíd szerelmem:
szebb a halál, mit

Könnyeivel szívem tesz áldozattá.”

A hatóságokat természetesen igen érdekli Batsányi távozása. Tudták, hogy nem követett el semmi olyat, amiről ne értesültek volna, ám távozása szökésszerű, s

* Elhangzott a Berzsenyi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság ülésén. (XXVII. Berzsenyi Helikon Napok, „Köt engemet a jó Isten kévébe...” című konferencia, Keszthely, 2017. május 5.)

azzal igazolja mindazt, amivel csak vádolni szeretnék. Az otthonmaradó Gabriellát a rendőrségre is beidéztek, ahol a nem túl jó egészségi állapotára és a rossz időre hivatkozva nem jelent meg. Lakásán látogatták meg ezért a nyomozók, akiknek nem vallott. Azt mondta, nem tud férje hollétéről. Gabriella úgy járt s kelt Bécsben, mint aki nagyon is jól tudja, hogy semmi rejtegetnivalója nincsen a férje iránti szerelmén kívül.

Gabriella reménykedik, hogy a Batsányi előtt nyíló lehetőségek kárpótolják majd az egymástól távol töltött időért mindkettejüket, olyannyira, hogy komolyan készülni kezdett Párizsba. Nem szerettte volna hátrahagyni menyasszonykori levelezésüket, s tán mert magával sem vihette volna, körülbelül félezer postát vetett tűzbe. Levélváltásaik maradéka így is szépirodalmunk kikerülhetetlen, dokumentumértékén túlmutató morális és esztétikai élményt egyaránt nyújtó olvasmánya. Párizsba Batsányiig az út éppen annyi forintba kerül, mint amennyiért a költőnek egész esztendőben dolgoznia kellett volna. Vinné, s viszi is magával a postakocsiban kutyáját, kalitkástul madarát és két portrét: magáról és férjéről. Metternich közbenjárása révén a császár 1811-ben adott engedélyt az utazásra. Bécsben kávéhiány. Ám vizontlátásuk öröméhez már egy megnyugtató rendelet kézhezvétele is megnyugtató érzéssel járul. Napóleon évi 2000 forintnak megfelelő kegydíjat, afféle korabeli nyugdíjat biztosít Batsányinak irodalmi munkásságáért. (Nyilván Maret közbenjárására. Ez az összeg Lajos-aranyakban duplája a legjobb hivatalnoki fizetésének. Biztos pénz lesz, a költő házaspár egzisztenciális alapja a legnehezebb esztendőben, amit majd Napóleon bukása után is folyósítani fog számukra a francia kormány.)

Bár alig maradt feljegyzés magánéletükről, szerelmükről, megkésett mézeshesteikről, de visszahúzódva is szépen élhettek egymásnak, terveiknek, s annak a közös jövőnek, amely felől tán már-már semmi kétségük sem lehetett. Gabriella a versírást sem hagyta abba: *Amor und Hymen* című ciklusán dolgozott. Batsányi pedig egzisztenciát próbált teremteni kettejüknek. Vidéki életet képzelt el, egy Beleville nevű kis településen. Bécs Szapphójának ugyan van olyan fiatalkori verse, amelyben arról dalol, hogy egy kis erdei házikóba vágyik, de kevésbé valószínű, hogy a mindig nagyvárosban élő nő személyiségének, elképzeléseinek és vágyainak megfelelt volna a gall kakaskukorékolásos udvarok világa, bár mindenhova követte volna férjurát: „hazám ott van, ahol Te vagy”. A költő bátran hívhatta tehát Gabrielláját, de már nem Párizs fényeivel csábítja, hanem egy eseménytelen falucskában berendezendő örökös háztartásba. Azor nevű kutyája – Szinnyi szerint – is igen megérezte Gabriella hiányát. Valamennyi nőnek utána futott az utcán, aki csak Gabriellára hasonlított, s bánatosan somfordált vissza a költőhöz. Zemire, Gabriella kutyusával megint önfeledten játszhatott, de az idillnek vége kellett, hogy legyen. Visszament Bécsbe, hogy egészen Metternichig kísérhesse, akinél a gazdi kegyelemért folyamodik: adják meg párjának, Batsányinak, akit 1815. augusztus 5-én Schwarzenberg katonái letartóztatnak. A tapolcai Malom-tó partján született egykori fiúcskát, keszthelyi diákot, kassai folyóiratot alapítót, börtönviselt gondolkodót, akinek eddig sem mondható eseménytelennek pályája, Dijonon át a brünni Spilberg börtönéig viszik, s ennek lesz

október 21-től a foglya. A kufsteini rabot még nem ismerte, de a mostaninak már közelébe költözik a költőnő. Kokorsova grófnő kastélyában nevelőnősködik, a nemes hölgy kislányának olvas föl, a falra árnyjátékokat vetít s hímzést is tanít. Kicsit megnyugodhat. Szó szerint: legalább nem éheznek. Maga varrta ruhákban jár. (Fiatalkorában a farsangi bálókra készített magának saját kezűleg jelmezeket, amiket csodált az egész Redut.) Megőszült. Mindkettejüknek a legszebb időtöltés, amikor egymásnak leveleket írhatnak. Szinnyei Ferenc a könyvében említést is tesz arról, hogy a börtönben 1816. január 15-e és 18-a között Batsányi 38 oldalas levelet írt Gabriellának.

1816. március 3-án a feleség nem halogatja tovább, megírja levelét a császárnak. Ennél magasabb tisztséget betöltő hatalmasság már nem lehet, akihez még emberi erővel fordulhatna:

„Felséges Úr!

Alulírott folyamodó e hó 24-én tölti be ötvenedik esztendejét. Ezen hosszú idő alatt többet tapasztalt, többet szenvedett és vesztett el, amit egy gyöngye nő ereje elviselni képes...

Térdre omolva ehhez fohászkodik ő, férje mielőbbi megszabadításáért, azért, hogy öreg napjaira visszanyerje életének hű társát, s ötvenedik születésnapját ünnepnappá avassa a népek atyjának jóságos kegyelme.

Gyermeki bizalommal és erős hittel eltelve a legkegyesebb uralkodó jósága iránt, térdepel Felséged lábainál leghűségesebb alattvalója

Baumberg Gabriella”

Egyes szám harmadik személyben beszél magáról, akár férjéhez, amikor kutyáikat beszéltette egymásról hajdani levelében. Ferenc császárra a „népek atyja” epitheton ornanst használja. Ha már Napóleonra mint a „népek oroszánjára”-ra gondolt. Nem „pitizik”, de alázatosan kér, levelében a császár előtt térdepel. Mindent a férje érdekének vet alá. Saját szenvedéstörténetét is csupán azért veti latba, hogy férje szabaduljon. Elveszített édesapja aggastyánként él benne, pedig – a 21. századból nézve – csupán 72 esztendő volt. Gabriella századában előbb lepte be az emberek fejét az öregség hava. Önnön ötven esztendejét is úgy ítéli meg, hogy arra, mint már jelentős életidőre, joggal hivatkozhat. S mivel Batsányi bűnössége a hosszás vizsgálat és tárgyalás során sem bizonyosodott be, a császári kegyelem sem maradhatott el. Sedlintzky rendőrminiszter fölterjesztése már előre vetítette, hogy nem marad el az eddiginél legalább enyhébb, kedvezőbb ítélet. Sedlintzky nem igen kedvelhette Batsányit (unokaöccse, Ohms úr szerette volna feleségül venni Gabriellát!), mégsem akart Gabriella miatt végső bosszút állni, mivel jól látta, hogy ha a magyar költőnek árt, azzal a honfitárs költőnő sebeit tágítaná. Vagy nem volna jó politikai döntés a további büntetésük, hiszen Batsányi János tehetségére és emberi nagyságára nem csupán a franciák, hanem maga Herder is becsülve néz. (Nota bene: az ellenség Maret, Bassano hercege, éppen ekkor Grácban él!)

A császár pedig 1816. augusztus 8-án fogalmazta meg az ítéletét. Ám ha ártatlan volt a költő, miért büntették és büntetik permanensen? A kérdés maig költői.

Amikor augusztus 14-én Batsányi második börtönének nyílik az ajtaja, megdicsérik jó magaviseletéért, s még azt is megengedik neki, hogy amíg meg nem érkezik Gabriella, további napokon használhassa a költséges Kék Oroszlán vendéglő helyett a börtön-lakást. Elsőre el is kerülik egymást. De csak találkoznak megint. Szinnyi könyvében az adat: „Gabriella augusztus 26-án érkezik meg, hogy kétévi távollét után viszontlássa férjét. Még megvan az a papírlap, melyre tüstént megérkezésekor lázas sietséggel írta ceruzával: „Hétfőn este 8 órakor, a Kék oroszlánban. Kedves Férjem! Ebben a pillanatban érkeztem meg s epedve várlak. Sietségében Gabriellád.”

Néhány napra Badenbe utaznak, a fürdővárosba, ahová Gabriella leánya korábban elkísérte a szüleit. Egyikük sincs jó egészségi állapotban.

Linzbe szeptember 2-án érkeznek Kremsen keresztül. A titkos jelentés szerint az ottani Aranytehénben szállnak meg. Gabriellára nem vonatkozott a városelhagyási tilalom. De hova is mentek volna? Batsányinak egy rendes ruhája sincs, még a linzi társaságok sem fogadják be. Egyetlen vágyuk, hogy a badeni gyógyvízzel kúráltassák egyformán tönkrement csontozatuk-izomzatuk. Nyomorúságuk, amit nem hallgatnak el, sok gondot okoz a hivataloknak, főleg a linzi tartományi elnöknek, Hingenaunak és a rendőrigazgatónak, Hochnak. A fontos embereknek, látnivaló, elégük van a házaspárból. Fürödjének csak Linzben. S amikor Batsányi egy ezer frankról szóló vényt kér vissza lefoglalt irataiból, betelik a pohár. Sedlitzky „elégedetlen munkakerülő embereknek” írja le a költő házaspárt: férjet-feleséget – együtt. Többes számban, mivel ketten vannak.

Batsányi a becsületét helyreállító bizonyítványt nem kapja meg a hatóságoktól. De visszamenőleg a francia kegydíjat igen.

Gabriella, aki elhagyhatja Linzet, Bécsbe utazik szeptember 21-én, s kijárja, hogy gyógyulni Badenbe mehessenek.

Október 27-én nem érinthették az odaúton Bécset, s még egy parancsot kaptak: nem hagyhatják el a fürdőt. De szerencsésen megérkeztek Badenba, ahol nyolc hónapon át végre egymásnak s egészségük helyrehozásának szentelhetik idejüket. Ekkor még Batsányi köszvénye volt a súlyosabb.

1817 júniusában tértek vissza Linzbe, ahol anyagi veszteségek érték őket – közülük a legsúlyosabb, hogy Gabriella kegydíját a bécsi hivatal megvonta. Igaz, Batsányinak sikerül a francia évjáradékát rendszeresen felvennie. Mozgástere, azaz – szó szerint – Lebensraum-ja magunk elé képzelhető, ebben komoly segítségünkre van Márton László *Minerva búvóhelye* című regénye: „Arra pedig ne panaszkodjék az úr, hogy a mozgásszabadságtól meg van fosztva! Séta céljából rendelkezésre áll mind az óváros, mind az alsó és felső külváros összes utcája. Mehet a Népkertbe, ahol fák és bokrok is vannak, melyek a szemlélődőt az elveszett paradicsomra emlékeztetik. Átmehet a Ludl-csatornán párhuzamosan futó Tímár utca deszkahídján a Ludl-szigetre, bár ott a tímárműhelyek miatt kellemetlen szagok terjengenek. Fel-

mehet a kastélydombra is, annak sincs akadály. Kár, hogy a kastély a négy évvel ezelőtti nagy tűzvészkor leégett, és a tartományi közgyűlés még nem intézkedett az újjáépítésről. Mi több, a hatóság jóakarata még ennél is messzebbre megy. Ha az úr át akar haladni a nagy Duna-hídon a túlpartra – pedig az nem tartozik a város területéhez! –, ha meg akarja tekinteni Urfahr vagy Puchenau nevezetességeit, esetleg azt is lehet...”

S mi mással is telhetnének egymásrautaltságukban a linzi napjaik? A költő házaspár szépen él, s irodalmi munkáikkal foglalkoznak tovább, mintha még mindig a lehetőségek tömkelege várna rájuk: folyóiratok és társaságok. Holott maguk vannak csak. Néha villan föl számukra valami csekély vigasz, nem mindennapos esemény a Duna partján. Például, amikor Lamberg herceg lesz Felső-Ausztria helytartója. A felvilágosult arisztokrata a báljaira is meghívja Gabriellákat. (Amikor Brünn környékén vadászott, a Batsányira várakozó Gabriellának a kastély kertjében egy elejtett őzet adott.) Magyar vendég is akadt: Szalay László. Különböző magukra kirótt restanciák – verscsiszolatások, ciklusba-rendezések, szövegkiadások, Batsányi részéről tanulmányírások – közepette mennek az évek. Szépen ír e meleg szürkeségről Szinnyei Ferenc: „A sokszor csalódott férfinak van egy őrző angyala, ki megéri, ki elsimítja homloka komor redőit s kiről elmondhatja: mindenben csalódtam, csak ő benne nem; ez Gabriella. Szeretetük egymás iránt nem csökken, a jó egyetértést köztük soha semmi sem zavarja meg, hajuk ősz már, testük roskatag, de szeretetük a régi.”

Gabriella betegsége súlyosabbnak bizonyul férje ízületi panaszainál is. Vajda Endre Batsányi-regényének utolsó fejezete a következő impressziót festi a linzi lakhelyről: „A kapu csikordult és a bolthajtásos hosszú kocsibejáró túlsó végén, mint barlang szájában, sugárzó pompában ragyogott a szeptemberi kertés udvar... – Ott szeretett kint ülni feleségem, boldogult Gabriellám, a napfényben...”

Baumberg Gabriella úgy óhajtotta, hogy a halál majd férje karjaiban érje. Mint a 20. században Radnóti írta: „Két karodban a halálon / mint egy álmon – átesem.”

„1828. május 9-én

(Batsányi János születésnapjára)

Egészen néked szánt a sors, a végzet engem;
Nem egyszer voltál már életemben
Az árnyak útján megmentőm nekem!
S most könnyes szemmel még köszönhetem
E szép napot, s szabad még mélán elmerengnem
Az égi, földi üdvön, szép emlékeken...
De száll időnk, és minden pillanatját
Kegyves ajándékként tekinthetem;
A párkák Néked csak kölcsönbe adták,
És visszakérik életem.

Ha értem jőne hát a moirák gyors követe,
 Ki szörnyű szárnyát rám oly rég borítja már,
 Óh bárcsak – s ennél szebb múlásom nem lehetne –
 Végperceimben kebledhez szorítanál!”

Kunszery Gyula fordítása

1835-ben már harmadik esztendeje, hogy Gabriella nem tudta elhagyni a szobáját. Kezével semmit sem tud fogni, sántítva jár a betegágya körül. Július 24-én este 11 óra előtt halt meg. Úgy, ahogy versében elgondolta, óhajtotta, jósolta, vagy talán előre is látta. Batsányi volt vele.

Július 26-án temették a linzi temetőben délután ötkor.

A költő naponta kilátogatott felesége sírjához, fölé a kőbe német nyelvű verset vésetett. A síremléket a legközelebbi barát, Joseph Hafner készítette. (Kininger tanítványa volt, könyomatos nyomdát is üzemeltetett Linzben.)

Horatius óta a költők gyakorta választották verseik témájául, hogy az utókor miképpen ítéli meg poétai műveiket és emberi cselekedeteiket. Batsányi János bízott az utókor ítéletében, úgy gondolta, hogy igazán majd csak a jövő lesz méltányos vele. Feleségének jó híre is megőrződött az időben. Arany János, aki felkarolta Batsányi hagyatékának rendezését, dicsérni tudta csak alakját, és a költő „fennkölt szellemű neje”-nek nevezte 1872-ben írott levelében. Nem csoda, ha Batsányi János hitvese anyanyelvén írta meg a maga verses Gabriella-köszöntőjét, amelyben felesége emberi és női erényeit s értékeit szedte ihletett strofákba. (Németből Kunszery Gyula fordította.)

Gabriellámhoz

Hogyha sorstól kap szíved
 Feleséget, jót, hívet:
 Gyöngynél több értéke van,
 S bízatsz benne boldogan...

...Háziasság fő erény,
 Mindig dolgos és serény.
 Nem tagadja meg nemét,
 S férje zengi érdemét:

Van sok asszony, dús, üde;
 Mint Te, oly jó senki se.
 A szépség nem végtelen,
 Csak az istenfélelem.

Egy ilyen nőt megbecsülj,
 Érte méltán lelkesülj,
 Érdemel dicséretet,
 Hálát és dicséneket.”

S végezetül, számomra a legszebb szerelmes költemény, amit Baumberg Gabriella tollából olvastam, s a címe: *An Ihn!* A költőnő ismerte Goethe *A kedves közzelléte* című versét, ez látnivaló az öntőformáról, ám a remekké formált vallomás őszinteségének aranyfedezete felől egész életpéldájával szavatol. Örömmel és a költő házaspár iránti tisztelettel és szeretettel készítettem el az alábbi versfordítást:

BATSÁNYINÉ
 BAUMBERG GABRIELLA

Őneki

Káprázat vagy néha csupán, ahogy
 Arcod lebben
 Elébe, majd rám vonódik mosolyod,
 S tűnik sebesebben.

Visszaidézlek éjszaka olykor,
 Hoz az álom,
 Alakod kilép éppen a páragomolyból,
 S szív-békém találok.

Rád gondolok az alkonyi kertben,
 S ha a Holdat
 Kélni látom, szirmaival viharverten
 Ott egy rózsa horgad.

Ha fát csavar, tombol minden elem,
 Villám csattan,
 Majd ha e vész pihen, így is, úgy is velem
 Vagy gondolatban.

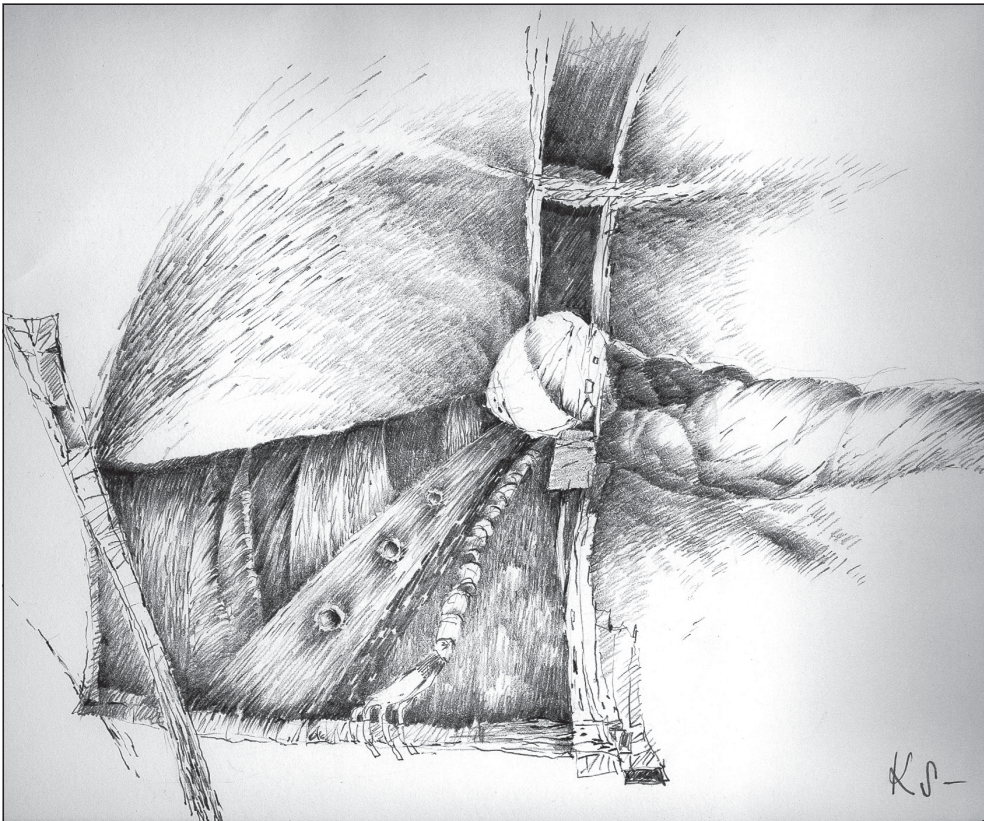
Rád gondolok, szüntelen Rád, éjjelente
 S nappalonta,
 Bár meg nem láthat színről színre szemem, de
 Őriz csak vágyódva.

NÉMETH ISTVÁN PÉTER: „VÉGSŐ HAZÁM MELLÉD SÜPPEDJEN...”

Nélküled-nap előttem még hány van?
Bánt a bánat,
Vesztett nyugalját vágyja a szív magányban
Vissza utánad.

Fordul-e még felém a szerencse?
Lehet, vak bár,
Csak sorsomnak egyszer majd megjelentse,
Hogy láthatlak már!

Ó, lelkem fölfénylő fele, Te,
Ne légy távol,
Kedves!, Gabrielládhoz elgyere,
Mert meghal a vágytól.

Kertész Sándor: A múlt emlékei VI.